

HỢP TÁC VÀ CHIA SẺ TRONG HOẠT ĐỘNG XÂY DỰNG VÀ PHÁT TRIỂN THƯ VIỆN SỐ TRONG HỆ THỐNG THƯ VIỆN CÔNG CỘNG TẠI VIỆT NAM

Vĩnh Quốc Bảo - Nguyễn Văn Cư
(Thư viện Khoa học Tổng hợp TP. HCM)

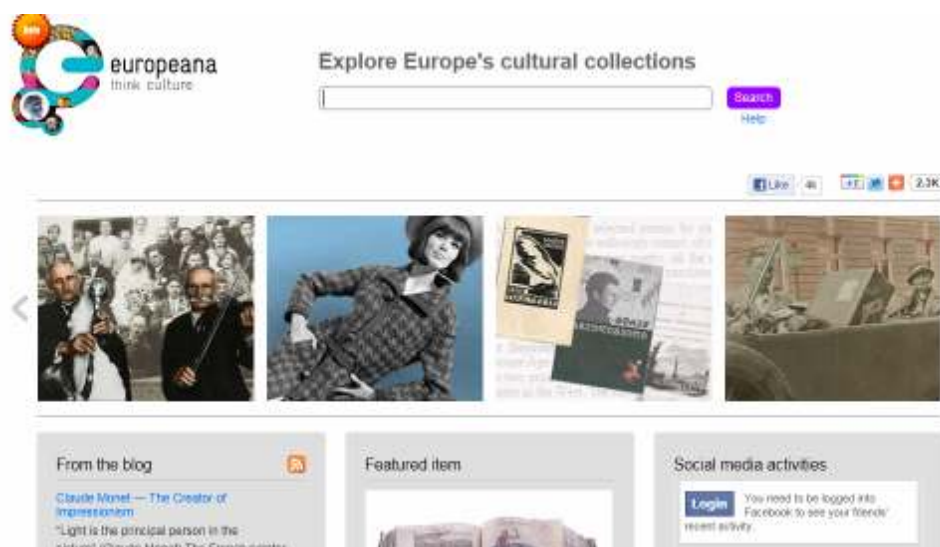
Tóm tắt: Bài trình bày đề cập một số lưu ý quan trọng đối với việc xây dựng, phát triển Bộ sưu tập/ Cơ sở dữ liệu toàn văn tài liệu địa chỉ tại thư viện công cộng hiện nay. Việc hợp tác lẫn nhau, và chọn lựa phương án triển khai phù hợp sẽ giúp mang lại hiệu quả to lớn và hạn chế tối đa các lãng phí không cần thiết. Bên cạnh đó, đề cập đến một mô hình hợp tác phát triển thư viện số đang rất thành công ở châu Âu – Dự án EUROPEANA, và một số kinh nghiệm triển khai tại thư viện KHTH.

Ứng dụng công nghệ thông tin và viễn thông vào hoạt động thư viện đã làm cho hoạt động của thư viện trên toàn thế giới thay đổi và phát triển mạnh mẽ. Hiện nay, việc xây dựng các Bộ sưu tập số - một hình thức xuất bản thông tin chuyên đề dưới dạng điện tử ngày càng trở nên phổ biến ở hầu hết các thư viện. Thư viện số đã ra đời và ngày càng phát triển đáp ứng nhu cầu ngày càng cao của người dùng tin. Để từng bước chuyển đổi thư viện truyền thống thành thư viện số đòi hỏi thư viện phải từng bước điều chỉnh về cơ cấu tổ chức, chức năng, nhiệm vụ; nâng cấp hạ tầng thông tin, cơ sở vật chất, trang thiết bị, phương thức phục vụ, ... và điều quan trọng có tính quyết định là phải có được đội ngũ cán bộ thư viện có đủ năng lực, trình độ đáp ứng được yêu cầu nhiệm vụ của thư viện trong thời kỳ mới.

Bài viết này chỉ trình bày, chia sẻ một số kinh nghiệm từ thực tế, các cảnh báo về những khâu trong qui trình xây dựng thư viện số dễ gây lãng phí rất lớn, khả năng chia sẻ và hợp tác giữa các thư viện trong khu vực giúp nguồn lực thông tin trở nên dồi dào phong phú hơn, hạn chế việc xử lý trùng lặp. Bài viết sẽ không đề cập đến vấn đề kỹ thuật và vấn đề bản quyền khi tiến hành số hóa.

A - VẤN ĐỀ HỢP TÁC VÀ CHIA SẺ NHÌN TỪ DỰ ÁN EUROPEANA

EUROPEANA: Công truy cập đến tài nguyên số của các Thư viện Quốc gia, Bảo tàng và Cơ quan Lưu trữ tại châu Âu, theo địa chỉ <http://www.europeana.eu/portal/index.html>. Dự án được hình thành năm 2008. Europeana được xây dựng nhằm tạo điều kiện cho mọi người có thể khám phá nguồn tài nguyên số được lưu trữ tại các thư viện, bảo tàng và cơ quan lưu trữ tại Châu Âu. Hiện nay có khoảng 1500 cơ quan đóng góp nội dung cho Europeana.

Giao diện trang chủ cổng thông tin Europeana

Cổng thông tin thật sự đã mang đến cho cộng đồng nguồn thông tin số đa dạng và phong phú, số lượng tài liệu hợp được vô cùng lớn trên 15 triệu đơn vị tài liệu gồm:

- Ảnh: tranh, bản vẽ, bản đồ, hình ảnh của các hiện vật trong bảo tàng
- Văn bản: sách, báo, thư tín, nhật ký và tài liệu lưu trữ
- Âm thanh: âm nhạc và đoạn ghi âm từ băng, đĩa, chương trình radio,...
- Video: phim, chương trình truyền hình,...

B - HOẠT ĐỘNG SỐ HÓA – XÂY DỰNG BỘ SƯU TẬP SỐ TÀI LIỆU ĐỊA CHỈ TẠI CÁC THƯ VIỆN CÔNG CỘNG

Căn cứ vào Quyết định 10/2007/QĐ-BVHTT, Phê duyệt Quy hoạch phát triển ngành Thư viện Việt Nam đến năm 2010 và định hướng đến năm 2020 của Bộ Trưởng Bộ Văn hoá – Thông tin. Định hướng đến năm 2020 với các nội dung chính sau:

→ Ứng dụng khoa học công nghệ cao nhằm tự động hoá, hiện đại hoá trong các khâu hoạt động của thư viện. Tăng cường ứng dụng công nghệ thông tin trong quản lý Thư viện;

→ Phát triển thư viện điện tử và thư viện kỹ thuật số.

→ Đặc biệt tập trung số hóa 100% tài liệu quý hiếm theo hướng phát triển Thư viện điện tử

Để thực hiện chỉ đạo của cấp trên theo chương trình định hướng về phát triển thư viện số; và nhằm đáp ứng nhu cầu ngày càng tăng của bạn đọc, trong những năm gần đây, các thư viện cộng đồng tại Việt Nam đang triển khai các chương trình/ dự án số hóa tài liệu với mục tiêu trước mắt là xây dựng các cơ sở dữ liệu toàn văn cho vốn tài liệu địa chỉ tại địa phương. Tuy nhiên, trong thực tế triển khai để đạt được hiệu quả cao chúng ta cần phải lưu ý đến các vấn đề sau:

HẠN CHẾ TỐI ĐA VIỆC XỬ LÝ TRÙNG LẤP

Hiện nay một thực tế là hầu hết các thư viện dù ít hay nhiều đều đang tiến hành số hóa vốn tài liệu địa chí của mình, nếu chỉ quan tâm đến vấn đề nội dung tài liệu ta sẽ thấy sẽ có hiện tượng trùng lặp, việc này thật sự lãng phí kinh phí và sức người, vì có thể một tài liệu sẽ được cùng một lúc nhiều thư viện số hóa. Vì vậy trước khi tiến hành số hóa chúng ta nên xem xét các khả năng có thể xảy ra:

- Tài liệu cần số hóa đã được số hóa bởi cơ quan nào khác chưa? Họ có sẵn sàng chia sẻ không? Hình thức chia sẻ và chi phí như thế nào? So sánh chi phí chia sẻ với việc tự tổ chức số hóa.
- Tài liệu dự định số hóa cũng được lựa chọn để số hóa bởi các thư viện khác. Nên chăng các thư viện sẽ thông báo cho nhau danh mục dự định số hóa của đơn vị để tránh trùng lặp, hoặc trao đổi lẫn nhau sau khi số hóa.
- Tìm hiểu khả năng hợp tác chia sẻ giữa các thư viện trong liên hiệp hoặc rộng hơn.

LỰA CHỌN PHƯƠNG PHÁP TRIỂN KHAI DỰ ÁN PHÙ HỢP SẼ MANG LẠI HIỆU QUẢ TO LỚN

Hiện nay nhiều thư viện trong hệ thống đã và đang lập dự án cho việc số hóa vốn tài liệu địa chí của mình, việc phân tích hiện trạng nhằm chọn lựa phương án triển khai phù hợp rất quan trọng. Khi xây dựng dự án thư viện nên căn cứ vào nhu cầu thực tế của thư viện về số lượng tài liệu cần số hóa, năng lực cán bộ thư viện, hạ tầng trang thiết bị hiện tại, thư viện nên cân nhắc rất kỹ nhằm chọn ra một phương án phát triển CSDL tài liệu địa phương chí phù hợp nhất. Các phương án triển khai có thể là:

Tự thực hiện:

Đây là phương án tốn kém nhất, vì thư viện phải đầu tư thiết bị chuyên dụng, cũng như phải thực hiện tất cả các công đoạn cần thiết. Phương án này phù hợp với thư viện có nhu cầu số hóa nhiều, nhiều loại tài liệu cần số hóa thuộc dạng tài liệu có yêu cầu bảo mật, quá cũ rất khó để vận chuyển, thư viện nhận thấy rằng việc thư viện tự thực hiện là tối ưu nhất. Mặt khác hạ tầng công nghệ thông tin, và nhân viên thư viện có đủ năng lực thực hiện được. Tuy nhiên cần thống kê tỉ lệ tài liệu cần scan theo khổ (size), từ đó quyết định trang bị thiết bị scan chuyên dụng phù hợp, vì chi phí cho thiết bị sẽ rất cao với máy scan khổ còng lớn, số lượng nhỏ không đáng kể tài liệu khổ lớn như bản đồ, .. nên thuê bên ngoài scan và có sự giám sát chặt chẽ của nhân viên thư viện.

Hiện nay thư viện KHTH đã bước đầu trang bị trang thiết bị chuyên dụng, nâng cấp phần mềm quản trị tư liệu số, đào tạo đội ngũ nhân viên để tự thực hiện xây dựng CSDL số cho kho tài liệu quý hiếm của mình. Bên cạnh công tác số hóa, một bộ phận bảo quản và tu bổ tài liệu được tăng cường hoạt động nhằm hỗ trợ hiệu quả cho công

tác số hóa, vì hầu hết tài liệu quý hiếm đều phải được xử lý làm phẳng, làm sạch trước khi số hóa.

Hợp tác và chia sẻ:

Phương pháp này sẽ mang đến hiệu quả rõ rệt cho các bên tham gia dự án, trong thực tế hầu hết các thư viện vùng, ví dụ thư viện thuộc các Liên hiệp đều có rất nhiều tài liệu địa chí trùng nhau hoặc có liên quan đến nhau, ví dụ tài liệu liên quan đến các tỉnh miền tây sẽ cần thiết cho bất kỳ thư viện nào ở miền tây.

Từng khu vực, có thể là từng Liên hiệp thư viện hoặc từng vùng (Bắc, Trung, Nam) cùng đầu tư một trung tâm đầu mối về số hóa và xử lý các công đoạn liên quan. Cách làm này sẽ khai thác triệt để thiết bị được trang bị và nguồn lực thông tin tập trung hơn.

Hoặc các thư viện trong Liên hiệp hoặc vùng hợp tác bằng việc tự số hóa tại thư viện mình, tổ chức CSDL toàn văn sau đó chia sẻ cho các thư viện thành viên bằng việc cung cấp khả năng truy cập đến vốn tài liệu này. Việc hợp tác giữa các thư viện sẽ giúp các thư viện có thêm nguồn tài liệu phong phú từ các tỉnh bạn, và hạn chế tối đa việc số hóa trùng lặp.

Một ví dụ về sự hợp tác: Trong 03 năm qua (2009 → 2011), chương trình hợp tác sưu tầm tài liệu Hán Nôm tại các gia đình dòng họ được phối hợp giữa thư viện KHTH và thư viện Tỉnh Thừa Thiên Huế đã đạt kết quả đáng kể. Thư viện Thừa Thiên Huế chịu trách nhiệm chính trong giai đoạn sưu tầm, thuyết phục các dòng họ tham gia, cán bộ thư viện KHTH chịu trách nhiệm chính trong khâu số hóa, chỉnh file và tạo ra các CSDL cho từng dòng họ. Ngoài việc cung cấp bản CD ROM cho từng dòng họ, các CSDL này hiện cho phép bạn đọc và các nhà nghiên cứu khai thác qua mạng LAN của thư viện KHTH.

Thuê bên ngoài (outsourcing)

Phương pháp này được thực hiện trong trường hợp vốn tài liệu dự định số hóa là không nhiều, cán bộ thư viện còn lúng túng trong qui trình số hóa, xử lý chuẩn cũng như tổ chức CSDL, thư viện chưa được trang bị hệ thống máy scan chuyên dụng. Hiệu quả đầu tư sẽ cao hơn nhiều so với việc phải đầu tư trang thiết bị, chuẩn bị nhân sự ... tự thực hiện.

Thuê bên ngoài trọn gói: thư viện hợp đồng với một đối tác có kinh nghiệm số hóa tài liệu và tổ chức CSDL hoàn chỉnh. Sản phẩm bàn giao là thư viện có thể khai thác được ngay. Kinh nghiệm từ dự án Valease tại thư viện KHTH TP. HCM, dự án này liên quan đến 3 nước Việt ả am – Lào - Campuchia, nhằm bảo quản các tài liệu cổ quý giá có giá trị văn hóa chung giữa nước Pháp và 3 nước. Dự án cũng muốn giúp người dân Việt ả am dễ dàng hơn trong việc khám phá lại văn hóa trước đây của đất nước mình, những văn hóa dân gian đó được nêu trong sách, tạp chí và thậm chí cả trong những bức tranh từ năm 1862 đến 1937. Công trình “số hóa” tài liệu này được thực hiện trong khuôn khổ dự án của Quỹ Đoàn kết ưu tiên VALEASE, viết tắt của “Phát huy mạng lưới phát hành sách và thư viện tại Đông ả am Á”. Trong năm 2006-2007 thư viện KHTH đã tiến hành

thực hiện dự án này theo phương án thuê ngoài (công ty Dirox thực hiện). Kết quả dự án đã số hóa khoảng 540.000 trang tài liệu (sách, tạp chí và công báo), sau số hóa công ty chịu trách nhiệm biên mục biểu ghi toàn văn và tạo CSDL hoàn chỉnh.

Thuê bên ngoài một phần: Thư viện sẽ thuê ngoài thực hiện các công đoạn mà thư viện không đủ năng lực thực hiện. Tuy nhiên, theo Jill Hurst-Wahl, phó giáo sư chuyên ngành dự án của Trường Khoa học thông tin, Đại học Syracuse (Hoa Kỳ), chuyên gia tư vấn các dự án số hóa, có 03 công đoạn mà thư viện không nên thuê bên ngoài:

- Quản lý dự án
- Xác định tiêu chí và lựa chọn tài liệu số hóa
- Trình bày nội dung số và xây dựng các dịch vụ cung cấp tài liệu số đến cộng đồng người dùng

Trong thực tế, công đoạn số hóa và xử lý file chiếm chi phí và thời gian khá lớn trong toàn bộ dự án, bao gồm chi phí trang bị máy scan chuyên dụng, nhân sự vận hành máy, và nhóm cán bộ kỹ thuật xử lý tài liệu sau scan. Hầu hết nhiều đơn vị thuê bên ngoài thực hiện công đoạn này, sau đó đơn vị tự xây dựng CSDL số hóa của mình.

Kinh nghiệm tại TP. HCM, hiện nay để tránh việc đầu tư lãng phí, các Bảo tàng tại thành phố được lãnh đạo Sở khuyến khích mang tài liệu đến số hóa tại thư viện KHTH, các công đoạn thực hiện gồm:

1. Tu bổ tài liệu gốc (làm sạch, làm phẳng, xử lý nấm mốc mỗi một, bồi nền, ...)
2. Số hóa tài liệu. Xử lý file sau số hóa
3. Phục chế một số tài liệu theo yêu cầu (thực hiện bản sao)
4. Bàn giao toàn bộ file số hóa đã chỉnh sửa + file gốc cho các Bảo tàng.

Trong năm 2010 và 2011 thư viện đã thực hiện cho Bảo tàng Lịch sử, Bảo tàng Cách mạng, Bảo tàng Tôn Đức Thắng, Bảo tàng Mỹ Thuật, với vốn tài liệu cực kỳ quý hiếm như: các bản đồ xưa, bộ sưu tập tranh của ả guyễn Gia Trí, sưu tập tranh được các họa sĩ vẽ trong thời kỳ kháng chiến, bản gốc các bài nhạc cách mạng nổi tiếng, ...

CUNG CẤP KHẢ NĂNG KHAI THÁC CHO NGƯỜI SỬ DỤNG

Rõ ràng mục tiêu cuối cùng cho việc xây dựng cơ sở dữ liệu toàn văn là hướng đến người sử dụng thuận tiện và hiệu quả, do vậy trong dự án việc tính toán và thiết lập các yêu cầu về khả năng của phần mềm quản lý CSDL, đề ra các chính sách khai thác vốn tài nguyên ấy tùy theo nhóm đối tượng bạn đọc là rất quan trọng. Các vấn đề mà các thư viện phải đặt ra cùng với kế hoạch số hóa là:

- CSDL này phục vụ cho mọi đối tượng hay giới hạn nhóm đối tượng?
- ả ên tổ chức cho truy cập trong hệ thống mạng LA ả (bạn đọc phải đến thư viện mới truy cập được) hoặc truy cập rộng rãi hơn (bạn đọc có thể ở bất kỳ đâu đều có thể truy xuất qua Internet)
- Mức độ sử dụng CSDL ấy: cho phép khai thác CSDL nào? Được đọc bao nhiêu phần trăm? Có được phép download về không hay chỉ xem và được in? ,...

- Chính sách về phí: CSDL nào thì thu phí, CSDL nào thì miễn phí? Cách thanh toán như thế nào?
- Chính sách chia sẻ cho các thư viện bạn? Hình thức chia sẻ?

TÓM LẠI - ĐỀ XUẤT

1. Đối với các thư viện có nhu cầu xây dựng CSDL toàn văn tài liệu địa chí nên xem xét lựa chọn các phương án triển khai phù hợp nhằm mang lại hiệu quả cao nhất cho đơn vị và cộng đồng.

- Trong trường hợp vốn tài liệu địa chí không nhiều ta nên chọn phương án thuê ngoài scan.
- Hợp tác chia sẻ với các thư viện trong Liên hiệp, các Liên hiệp, hệ thống thư viện công cộng trên phạm vi cả nước nhằm hạn chế tối đa vấn đề trùng lặp, dư thừa và chia sẻ làm giàu nguồn lực của các bên tham gia.
- Đánh giá nguồn lực thông tin nhằm đề ra chính sách và hình thức phục vụ rõ ràng cho cộng đồng.

2. Vụ Thư viện nên có các lớp tập huấn về chuyên đề này với các nội dung cụ thể hơn nhằm định hướng cho các thư viện đi đúng hướng và tránh lãng phí.

- Tập huấn về việc lập kế hoạch cho thư viện số.
- Tập huấn về kỹ thuật (yêu cầu CSDL, biên mục tài liệu số, chuẩn cho TL số, ...)

3. Việc đầu tư tập trung cũng là vấn đề nên xem xét. Đầu tư các trung tâm ở các vùng miền sẽ mang lại hiệu quả trong việc khai thác triệt để trang thiết bị, hơn nữa nguồn lực của các thư viện sẽ kiểm soát được dễ dàng, tránh trùng. Mặt khác, việc số hóa tài liệu địa chí sẽ liên quan đến công tác tu bổ các tài liệu quá cũ, bị hỏng do vậy nếu các thư viện tự thực hiện thì sẽ chưa có nhiều thư viện thực hiện được điều này.

4. Cần có các chính sách về bản quyền từ các nhà xuất bản rõ ràng hơn nhằm khuyến khích các thư viện công cộng trong việc tổ chức các CSDLmiễn phí phục vụ cộng đồng về các lĩnh vực như phát triển kinh tế, nông nghiệp, giáo dục và sức khỏe.

Tài liệu tham khảo

1. Báo cáo hoạt động của Thư viện KHTH các năm 2006-2011
2. Các dự án liên quan đến CẢ TT của thư viện thực hiện trong các năm 2006-2011
3. Dự án Europeana, tại <http://www.europeana.eu/portal/index.html>
4. Quyết định 10/2007/QĐ-BVHTT, Phê duyệt Quy hoạch phát triển ngành Thư viện Việt ả am đến năm 2010 và định hướng đến năm 2020 của Bộ Trưởng Bộ Văn hoá – Thông tin.